

УДК 811.161.2'38

МІФОПОЕТИКА НОМІНАЦІЇ “МАТИ” В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**Марфіна Ж. В.**

У статті розглянуто міфопоетичний зміст номінації “мати” у поетичній картині світу. На матеріалі мови поезії ХХ ст. досліджено особливості сполучуваності номінації “мати” з поетизмами у функції слів-символів, що створює ґрунт для формування міфологемного змісту назви спорідненості.

Ключові слова: міфопоетика, міфологема, асоціативний зв'язок, стереотип, образ, сема.

В статье рассмотрено мифопоэтическое содержание номинации “мать” в поэтической картине мира. На материале языка поэзии XX века исследовано особенности сочетаемости номинации “мать” с поетизмами в роли слов-символов, что создает основу для формирования мифологемного содержания названий родства.

Ключевые слова: мифопоэтика, мифологема, ассоциативная связь, стереотип, образ, сема.

The article deals with the analysis of the mythopoetic use of the nomination of “mother” in the linguistic poetic picture of the world. The peculiarities of the combination of the nomination of “mother” with the poetic lexis in the role of the words-symbols which create a foundation for the formation of the mythologemic content of the names of kinship, have been analyzed on the basis of the poetic language of the 20th century.

Key words: mythopoetics, mythologem, associative connection, stereotype, image, seme.

Поетична картина світу – це структурована модель навколишньої дійсності, створена людиною на основі її асоціативно-образного пізнання світу й відображена в художніх та фольклорних текстах, в образних універсалиях. Результатом пізнавальної діяльності є виникнення у свідомості митця певних образів, які матеріально реалізуються у тропеїчних фігурах, синтагматичних моделях, символах. На це у своїх працях звертали увагу І. Кучеренко, А. Коваль, І. Білодід, С. Єрмоленко, Л. М'яснянкін та ін., які, зокрема, зазначили, що ступінь смислового злиття компонентів асоціативно-образних моделей, яке призводить до прирощення змісту, залежить від світогляду, світосприймання мовця, а також від національно-мовних традицій.

На тлі випрацьованої теорії поетичного образотворення недостатньо висвітленим залишається питання формування міфопоетичного змісту окремих номінацій, зокрема тих, що утрадиційнені як поетизми. Міфопоетика тих чи тих номінацій пов'язана з глибинними фольклорними традиціями їх образного вживання, узагальнення стереотипів повсякдення у ритуалах, обрядах, побутово-етнографічних ситуаціях, комунікативно-етнографічних клішованих виразах тощо. Однією з мікрогруп словника фольклору, а далі – поетичного словника, що зберігає у внутрішній формі його складників міфопоетичне наповнення, є назви спорідненості. Їхній соціокультурний зміст, функції, призначення в повсякденні знайшли узагальнене відображення спочатку у фольклорі, а потім і в поетичній творчості, набувши символічності, міфологізації. Такі особливості семантики назв спорідненості як поетизмів слід визначати на ґрунті мікроконтекстних асоціативно-образних зв'язків, особливостей сполучуваності, мікроконтекстного оточення слова. Саме це й зумовлює актуальність нашого дослідження, що ґрунтується на кореляції слово-символів українського фольклору (назви рослин, тварин, стихій, астроніми) та назв спорідненості.

У мови поезії ХХ ст. номінація *мати* зазнала розширення контекстної семантики та поетичної синтагматики [3]. Асоціативно-образний потенціал цього поетизму, а також назв спорідненості (НС), до яких він належить, передумовлений чинністю його функцій, соціальною вагою.

Так, у мові поезії шістдесятників простежується активність творення словесного образу матері, який насамперед пов'язаний із процесом асоціативної символізації, що спирається на функцію етнонаціональних **символів – назв рослин**. Наприклад, словом-стимулом *вишня* пов'язані два типи асоціативно-образного зв'язку. Як відомо, вишня – це символ життя, України, рідної землі, матері, дівчини-нареченої [2, с. 117–118; 4, с. 39]. В одному контексті поет “обирає” для мнемонічної асоціації символічний зміст “*вишня – матір*”. Мінорний реєстр мікроконтексту створюють дієслова *згадатись, опустіти*, епітети *сумні, неспокійні*: “*У вишневім саду опустіли шпаківні, Очі мами згадались – сумні, неспокійні*” (В. Кочевський). Генітивна метафора *мати вишень і картоплі* є національним асоціатом життя: “*Мати вишень і картоплі* мати каченяти і теляти плаче над дійницею вечора” (В. Голобородько).

Мнемонічний асоціативний зв'язок *матір – яблука* актуалізує символічне значення *цілісності*, земних бажань людини, що відчуває себе часткою Всесвіту, з яким вона пов'язана через матір: “*Душа належить людству і епохам. Чому ж її так раптом потрясли осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, і руки матері, що яблука внесли?!*” (Л. Костенко).

Широким контекстом визначається індивідуально-авторське зіставлення родючої *яблуні* з матір'ю. В об'єкті розкривається новий компонент символічного змісту: мати – втілення *щедрості й родючості*, на що вказує генітивно-атрибутивна сполука *шаленство материнської снаги*, компаративна асоціація (*неначе злата гори*), вторинна номінація *робітниця стражденна*: “*Щаслива яблуня! Надовкруги Ті яблука, неначе злата гори – Живло добра, яке ніхто не зборе, Шаленство материнської снаги. Як мати і робітниця стражденна, Вона кладе поламани рамена На землю і без слова помира*” (Д. Павличко).

Асоціативний зв'язок *мати – мальви* передає символіку незрадливого берега, любові до рідної землі, а в поетизм *мати* актуалізує сему ‘берегиня’, пор.: “*Вечір був. І цвіли під вікнами мальви. Попід руки держала отих матерів рідня*” (Л. Костенко).

Символічне наповнення асоціатів – назв рослин увиразнюється в компаративних конструкціях. Так, із об'єктом порівняння *мати – верба (іва)* пов'язані зовнішні динамічні асоціації істоти, сприйняття яких забезпечується дієсловами: “*Старіють важко: матері – як верби, Батьки, як морені дуби, стоять залізно*” (Б. Олійник); “*Як іва, що гілля клонить, Мовчки схилилась жалісна мати...*” (П. Карманський). В аналізованих поетичних контекстах актуалізується один з основних компонентів символічного значення слова-поняття *верба*, а саме: сум, печаль, журба [2, с. 116; 4, с. 38], на що вказують функції епітетів *жалісна, важко*.

Порівняння матері із *тополею* імплікує і зовнішній, і внутрішній стани істоти. В україністиці *тополя* інтерпретується як символ дівочої краси, цнотливості, жіноцтва [2, с. 117; 4, с. 219]. Проте в поетичній картині світу семантика цього слова-символу модифікується: сполучаючись із назвою *мати*, поетизм *тополя* передає настрій зажури, смутку: “*Де цвіт зорі Збирають ранки у приполи І наші сиві матері Заждались нас, немов тополі*” (М. Стельмах).

Утрадиційнене асоціативно-образне зближення НС *мати* з **назвами птахів, тварин**. Так, із мови фольклору, з дум успадковано образ *чайки* як символу жіночих страждань [2, с. 147]; у народнопісенному словнику усталилися образи *птиці, голубки, зигзиці*, які в поетичному контексті реалізують різні компоненти символічного значення. На нашу думку, такі образні моделі є стереотипними поетичними асоціаціями.

Порівнюючи *матір* з тією чи іншою птахою, поети конкретизують через зовнішні ознаки психічний (“*Діти плачуть голодні, жінка хмура, як сич*” (В. Лучук) або фізичний стан (“*Може, й мати моя, як та чайка-небога, У неволі ридає за сином своїм*” (М. Стельмах), або манеру поведінки матері (“*От і турчала мати над донькою Наче голубка біля воріт*” (А. Малишко). Різноманітні реєстри цих поетичних контекстів – від журливого до ліричного – підтримуються експресивними дієсловами у формі дійсного способу *плакати, ридати, турчати* та атрибутами *хмура, голодні* тощо.

Зафіксовано також і контексти з індивідуально-авторським тлумаченням складників. Так, традиційно *птаха* уособлювала натхнення, творчість, політ,

плинність, жалобу [2, с. 135]. Контекстуальне оточення розкриває новий компонент міфопоетики цього слова-символу: “І сива, сива *мати*, *Мов птаха*, *єрїє крилами* малят” (Н. Забіла). Символічний образ крил, які зігрівають, тобто захищають дітей, веде до переосмислення та узагальнення образу птаха, через який і мати сприймається як захисниця роду: *птиця*, *голубка* (пестл. *голубко*), *зигзиця* (нар.-поет. *зигзице*), *чайка*, які разом з означуваним входять, як правило, у структуру звертання: “*Мамо-голубко!* Ішла я горою, – снігу неначе й нема; Сонце так гріє; квіти розцвітають...” (А. Кримський). Останні увиразнюються сполученням з оцінними епітетами, що створюють різне емоційно-експресивне тло. Так, наприклад, епітет *пресвятая* підкреслює піднесеність, урочистість словообразу: “І в кожній шибі – ніби дві жарини – журливі очі вставлено. Це ти, *О пресвятая моя зигзице-мати!*” (В. Стус), епітет *стара* інтимізує мікроконтекст: “*Мати моя, мати, Стара голубко* в сьайві сивини...” (А. Малишко).

Поезія ХХ ст. успадкувала міфопоетичний зміст номінацій *птиця*, *чайка*, які традиційно позначають жінку, дівчину, що переживає душевні страждання. Народнопісенність мікроконтекстів з аналізованою прикладковою структурою підтримується характерною сполучуваністю з дієсловами *заквилити*, *заридати*, *затужити*, атрибутом *посивілі*, *сива*: “*Заквилела, заридала* бідна *птиця-мати*: Не дістати кволех діток з темної безодні” (Н. Забіла); “*І затужила чайка-мати...*” (О. Ющенко); “*Знають сестри-чайки посивілі*, І засвідчать, певне, *буруни*” (А. Малишко).

На індивідуально-авторських асоціаціях побудована компаративна модель *мати*, як *бджола*. Традиційно *бджола* є символом працелюбства, невтомності, добросовісності. Проте в поетичному контексті ця семантика може нівелюватися: “Пролітала осінь – золота бджола. Запитав я: – Осене, де це ти була? – На Україні, сину, я оце була, де тобою журиться *мати*, як *бджола*” (Л. Горлач). Асоціативна цілісність компонентів цього порівняння забезпечується прийомом обрамлення та контамінації: порівняння накладається на прикладкову модель у попередньому контексті (осінь – золота бджола), і, як результат, постає образ, побудований на конкретно-чуттєвих асоціаціях. Анімалістичний образ бджоли стає проміжною ланкою, що асоціативно зближує образи матері й осені. З осінню пов’язані колірні асоціації, стан завмирання природи після наполегливої праці. Семантичні компоненти цих асоціацій (‘сум’, ‘журба’, ‘змарнілість’, ‘втома’ і под.) накладаються на сприймання образу бджоли, яка стає символом журби, туги, що, зокрема, конкретизує дієслово *журиться*.

Оказіональність порівнянь, об’єктом яких є назви тварин, визначаємо за ознакою частотності їх уживання. Для поезії ХХ ст. характерним є функціонування ситуативних порівнянь, зміст яких зрозумілий лише із контексту. До таких моделей належать компаративні конструкції *ненька*, як *ящірка*, як *пір’ячко*: “*Прудка, мов ящірка*, *Як пір’ячко*, *легенька*, Крихтинки спогадів – Окрушини жалів – Від скибки пам’яті відщипувала *ненька* – Вручала нам Луну далеких днів” (Л. Горбенко). Зміст порівнянь, які оцінюють поведінку істоти, увиразнюється епітетами *прудка*, *легенька*.

Нетиповою є виразно негативна оцінка матері, яку викликає порівняння істоти з сукою: “З Німеччини вовки забігли на подвір’я. ...Ще будуть вити в ніч їх [ворогів] *матері*, як *суки*, Родили вовченят, дали їм зброю в руки Вітчизну нашу вб’ють! – Але вона жива!” (А. Малишко). Образ матері як джерела зла формувався через образ вовків (вовченят), які символізують безжалісність, ворожість, кровожерливість. Чітко виражена інгерентна експресивність злостивості, прокляття підсилюється низкою експресивних дієслів *будуть вити*, *вбити*, *дати зброю в руки*, а також алітерацією звуків [т], [р], [с], [з], [ж], [ч].

Сонце сприймається як джерело життя, світла, чогось прекрасного [2, с. 83]. Воно як об’єкт порівняння створює передумови для виключно позитивного сприйняття образу матері, її зовнішності: “*Стала мати*, як *сонце*, на ґанку” (А. Бортняк), тобто ясна, світла, велична.

На увесь контекст впливає максимальна позитивна конотація слова-символу *зоря*. Так, у рядках “Лише *мати* – вміє жити, аби світитися, *немов зоря*” (В. Стус) через образ *зорі* як символу щастя передається зовнішня ознака істоти, її емоційного стану. Асоціативний зв’язок забезпечує експресивне дієслово *світитися* (пор. з фразеологізмом *світитися від щастя*), який створює життєстверджувальну, мажорну тональність усієї поезії.

Із *зорею* пов'язані також почуття суму, журби [2, с. 87]. Лірично-інтимним настроєм пройняті рядки, у яких образ *матері* моделюється за допомогою паралельного бікомпаративного зіставлення із *зорею* та *сльозою*: “Мамо, вечір догоря, Вигляда тебе роса, Тільки *ти*, *немов зоря*, *Даленієш* в небесах, *Даленієш*, як за *віями сльоза*” (Б. Олійник). Таке асоціативне зближення слів різних семантичних комплексів не випадкове. Об'єкт порівняння *сльоза* вказує на компонент символічного значення об'єкта *зоря* ('сум'), який відповідно є показником внутрішнього стану істоти.

У мові поезії ХХ ст. зафіксовано також міфологемну компаративну асоціацію *мати*, *немов зоря*. Так, у контексті “Кожна *мати* – це *немов зоря*, По якій рівняй і крок, і думу” (М. Подолян) символічне значення поетизму *зоря* ‘ідеальне’, ‘бездоганне’ накладається на універсальну асоціацію *мати* – *батьківщина*.

Отже, у поетичній картині світу на основі стереотипізації асоціативно-образних зв'язків поетизмів – назв спорідненості, зокрема номінації *мати*, сформувався сегмент з усталеною оцінністю, у більшості вживань – позитивною. Саме поетична синтагматика (метафорика, епітетика, компаративні структури), традиційнення поетичної сполучуваності з лексемами різних семантичних полів, зокрема, назвами *рослин*, *тварин*, *явищ природи*, *пір року*, *стихій*, *астронімами*, *просторовими*, *суспільно-політичними* тощо, є потужним засобом формування наскрізних константних асоціативно-образних поетичних моделей емоційно-експресивного внутрішньопсихологічного сприйняття образу матері, його міфологізації.

Література

1. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 459 с.
2. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 270 с.
3. Марфіна Ж. В. Асоціативно-образне поле назв спорідненості у мові поезії ХХ століття : дис. ... канд. фол. наук : спец. 10.02.01 / Марфіна Ж. В. – Луганська, 2003. – 370 с.
4. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.